

**КОМПЛІМЕНТ, ПОХВАЛА, СХВАЛЕННЯ В МАНІПУЛЯТИВНІЙ
СТРАТЕГІЇ ПОЗИТИВУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ**

В статті аналізується состояние исследования комплиментарных высказываний в отечественном и зарубежном языкознании, обосновывается целесообразность рассмотрения комплиментов, похвал и одобрений сквозь призму манипулятивной стратегии позитива, намечаются основные направления такого лингвистического исследования. Комплиментарные высказывания с манипулятивным потенциалом противопоставляются этикетным и респонсивным.

Ключевые слова: *речевое влияние, манипулятивная стратегия позитива, комплимент, похвала, одобрение, комплиментарное высказывание, этикетное /инструментальное высказывание, инициативное/респонсивное высказывание.*

In the article research on complimentary utterances in native and foreign linguistics analyses, purposefulness of investigation on compliments, praise and approvals in manipulation strategy of positive is motivated. Major ways of such linguistic research are indicated. Complimentary utterances with manipulation potential oppose etiquette and responsive ones.

Keywords: *speech influence, manipulation strategy of positive, compliment, praise, approval, complimentary utterance, etiquette/instrumentive utterance, initiative/responsive utterance.*

Предметом сучасних лінгвістичних студій усе частіше стають формально-семантичні та прагматичні аспекти функціонування різних мовленнєвих жанрів. Сказане стосується й компліментарних висловлювань – висловлювань, що

містять у собі позитивну оцінку адресата з боку мовця: компліментів, похвал і схваленень.

Метою статті є здійснення аналізу стану дослідження компліментарних висловлювань у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, обґрунтування доцільності їх розгляду крізь призму маніпулятивної стратегії позитиву, окреслення основних напрямів дослідження реалізації маніпулятивного потенціалу в структурі компліментів, похвал і схваленень, розмежування етикетних й інструментальних, ініціативних та респонсивних компліментарних висловлювань.

Важливим аспектом лінгвістичних досліджень є вивчення питання мовленнєвого впливу та його механізмів. Мовлення постає не тільки засобом передачі інформації в просторі та часі, але й слугує впливу, адже кінцева мета спілкування – управління діяльністю співрозмовника. Відтак мовлення не можна розглядати самоцінним, оскільки воно передбачає досягнення немовленнєвих цілей, тому в широкому розмінні являє собою "регуляцію поведінки іншої людини" [1: 3]. Мовленнєвий вплив є людським спілкуванням, узятим у певному аспекті, і водночас галуззю дослідження процесів впливу людей один на одного в процесі спілкування [2: 5].

Сьогодні перед мовознавцями ставить не тільки завдання опису того чи іншого мовного явища, скільки з'ясування причин вибору мовцем певних мовленнєвих засобів у конкретній ситуації. Тому описовий лінгвістичний підхід до вивчення мовних явищ поєднується з прагматичним, психологічним та соціальним. Так, актуальності в лінгвістиці набув комунікативний підхід, який базується на положеннях прагмалінгвістики, теорії мовленнєвих актів, когнітивної лінгвістики, психолінгвістичної теорії мовленнєвої діяльності. За цього підходу текст розглядається як мовленнєве висловлювання, що передбачає наявність у мовця наміру вплинути на слухача за допомогою мовленнєвих засобів. Лінгвісти вдаються до студій, у яких об'єктом постає не сам по собі текст, а текст як результат діяльності, заради якої він був створений. Завданнями таких досліджень є не тільки опис засобів мовленнєвого впливу і

пояснення його механізму, а й установлення співвідношення між мовними категоріями та їх передбачуваною потенційною дією на адресата.

Мовленнєвому впливу і засобам його реалізації присвячені роботи Є.Ф. Тарасова, Л.С. Школьніка, М.В. Глаголева, А.М. Баранова, О.С. Іссерса, Л.А. Федорової, О.І. Голубничої, М.Ю. Федосюк, Г.А. Копніної та ін.

Багато праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців стосуються різних аспектів мовного впливу. За часів Радянського Союзу була написана низка робіт, у яких мова розглядалась як засіб ідеологічного впливу, наприклад праці І.К. Білодіда, О.Ф. Пінчука. Серед останніх досліджень мовного впливу відомими є дисертація І. Мохамеда про семантико-прагматичні аспекти засобів і методів мовного впливу [3], колективна монографія українських авторів – В.В. Різуна, Н.Ф. Непійводи, В.М. Корнеєва – "Лінгвістика впливу" [4], у якій викладено теоретичні засади й технології мовного впливу, подано загальні закономірності оптимального використання мови в комунікації (на рівні тексту), монографія О.Ф. Пінчука "Нариси з етно- та соціолінгвістики" [5] тощо.

Мовленнєвий вплив поділяють на відкритий і прихований. Різновидом прихованого мовленнєвого впливу є маніпулятивний вплив. Його особливостями є завуальованість намірів суб'єкта впливу (маніпулятора) щодо адресата, відношення маніпулятора до адресата як до засобу досягнення власних цілей, прагнення маніпулятора отримати односторонню вигоду за рахунок іншого, використання гри на слабкостях.

Провідне місце серед досліджень маніпулятивного впливу належить психології. Цій темі присвячена низка робіт, у тому числі й науково-популярного характеру, зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема "Психология влияния" О.В. Морозова, практичний посібник В.М. Панкратова "Манипуляции в общении и их нейтрализация", "Практикум манипулятора" В. Сергеевської, монографії Ю. Асєєва, Г. Грачева та І. Мельник, Е. Аронсона й Е.Р. Пратканіса і т.д.

Психологічний аспект маніпуляцій досліджували Є.Л. Доценко, Ю.О. Єрмаков, Т.С. Кабаченко, С.Г. Кара-Мурза та ін. Психологічні проблеми

мовленнєвого і маніпулятивного впливу були предметом статей Є.Ф. Тарасова, О.І. Донцова, Е.В. Сидоренко. Слід віддати належне у висвітленні питання маніпулятивного впливу авторам колективної монографії "Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции" С.А. Мегентесову та І. Мохамату [6]. У згаданих роботах маніпулятивний вплив розглядається передусім на міжособистісному рівні, тут також висвітлюються техніки маніпулятивного впливу та шляхи його нейтралізації, дається характеристика поведінки й особистісних рис маніпулятора і мішеней впливу.

Аналізуючи останні мовознавчі студії, присвячені мовному і мовленнєвому впливу, можна дійти висновку, що й у лінгвістиці особливої актуальності сьогодні набули дослідження різних аспектів маніпулятивного впливу, маніпулятивно маркованих ресурсів мови. Статті з даної проблематики писали І.М. Жилін, М.В. Іванчук, С.А. Сухих, О.С. Ужакіна, Н.А. Остроушко, П.Б. Паршин, К.Ф. Сєдов та ін. Комунікативно-прагматичному аспекту маніпулятивного мовленнєвого впливу присвячено дисертаційне дослідження О.В. Денисюк [7].

На матеріалі романських мов відомими є такі дисертаційні дослідження мовленнєвого впливу: Л.А. Нефедової – про лексичні особливості засобів маніпулятивного впливу в повсякденному спілкуванні [8], Є.М. Мажар – про афективно-маніпулятивний компонент ораторського мовлення [9], Н.О. Ємельянової – присвячене реалізації впливу в риторично організованому дискурсі [10].

Більшість робіт лінгвістів, темою яких є стратегії, тактики й прийоми маніпулятивного впливу, стосуються рекламного та політичного дискурсу.

Так, у зарубіжному мовознавстві дослідженням мовленнєвовпливового, у тому числі маніпулятивного, потенціалу політичного дискурсу займались В.Т. Банков, Т.В. Анісімова, Н.М. Панченко, М.Ю. Кочкін, Н.А. Купіна, Б.Н. Бессонов, С. Московічі, В. Мягих, К. Кнуру, О.Л. Михайлова. Мовленнєвий вплив у ЗМІ аналізувався О.М. Биковою, А.В. Оляничем, О.О. Котовим, О.В. Дмитрук.

Реалізацію маніпулятивного впливу в рекламному дискурсі досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Л.В. Балахонська, К.В. Кіуру, Ю.К. Пирогова, О.С. Попова, М.А. Ластовецька, В.В. Зірка.

Аналізу мовних засобів вираження міжособистісних маніпуляцій присвячена дисертаційна робота Л.Ю. Веретенкіної "Языковое выражение межличностных манипуляций в драматургии А.Н.Островского" [11].

У більшості мовознавчих і психологічних студій, присвячених маніпулятивному впливу, серед його прийомів побіжно згадуються повідомлення інформації, приємної для адресата, компліменти та похвали. Однак предметом окремого дослідження у світлі маніпулятивного впливу компліменти, похвали й схвалення не були ані в зарубіжному, ані у вітчизняному мовознавстві.

Водночас неправомірним є твердження про відсутність мовознавчих досліджень, присвячених компліментарним висловленням узагалі. Так, І.Г. Дьячковою проаналізовано висловлювання-похвали і висловлювання-засудження в російській мові [12]. А.В. Колегаєва дослідила специфіку інтерактивної єдності "комплімент – реакція" (на матеріалі англійської мови) [13].

Чимало робіт українських мовознавців присвячено різним аспектам етикетних одиниць, мовленнєвому етикету, категорії ввічливості, у яких поверхнево розглядаються або згадуються мовленнєві жанри "комплімент" та "похвала" (наприклад, О.М. Мельничук, Л. Гнатюк тощо).

Низка вітчизняних праць, що стосуються категорії ввічливості та компліментарних висловлювань, здійснена на матеріалі англійської мови. Зокрема, це дисертації Є.С. Петеліної "Средства выражения и контексты функционирования высказывания похвалы и лести в английском языке" [14], О.С. Скалянчук "Засоби реалізації ввічливості в сучасній англійській мові" [15], Л.О. Кокойло "Компліментарні висловлювання в сучасній англійській мові (структура, семантика, вживання)" [17], В.Я. Міщенко "Комплімент в мовленнєвій поведінці представників англомовних (британської та

американської) культур" [18], Л.І. Ключко "Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка)" [19], М.О. Столярової "Етикет у віртуальній англійській комунікації (на матеріалі чатлайнових сесій)" [20] тощо.

Таким чином, підходи до вивчення компліментів, похвал і схваленень характеризуються однобокiстю: їх розглядали переважно в межах досліджень з етикету, крізь призму стратегії ввічливості – стратегії уникнення конфліктів і стратегії згоди, що служить меті солідаризації та етикетизації спілкування.

Але крім функцій передачі прагнення мовця зробити приємність адресату, вираження позитивного ставлення до нього, компліменти, похвали і схвалення можуть уживатися з метою здійснення впливу, у тому числі й маніпулятивного. Описуючи семантику та форму аналізованих мовленнєвих жанрів, лінгвісти подекуди не враховували зумовленість їх особливостей метою висловлювання. І хоча деякі дослідники вдавалися до опису прагматичних аспектів компліментів, похвал та схваленень, як, наприклад, В. Міщенко, що розглядає компліментарні висловлювання крізь призму категорій "ціль-засіб", однак у світлі маніпулятивного впливу вони не аналізувались. Це пояснюється тим, що основною функцією компліментів, похвал і схваленень є встановлення й підтримування солідаризації між комунікантами.

Тому актуальним є усебічне вивчення компліментів, похвал, схваленень у межах маніпулятивної стратегії позитиву, яка являє собою мовну реалізацію суб'єктом впливу мети, спрямованої на одержання вигоди чи бажаного результату шляхом повідомлення адресату приємної для нього інформації, зокрема у вигляді компліментів, похвал і схваленень.

Компліменти, похвали і схвалення як іллокутивні акти належать до класу експресивів (за Дж. Р. Серлем), зокрема емоційно-експресивних. Крім указаних комунікативних одиниць, до цього класу належать також захоплення. Однак вони не розглядатимуться як маніпулятивні засоби, оскільки в більшості випадків є виявом щирості мовця і для вживання з маніпулятивною метою потребують від суб'єкта впливу неабияких акторських здібностей, тому й

приклади використання захоплень у маніпулятивній стратегії позитиву характеризуються низькою частотністю.

Для похвали та схвалення, на відміну від компліменту, характерна відсутність компонента "безпосередній зв'язок об'єкта позитивної оцінки з адресатом", який указує на те, що можна хвалити кого-небудь/що-небудь, схвалювати що-небудь, захоплюватися ким-небудь/чим-небудь, що немає ніякого відношення до адресата, а сказати комплімент неприсутній при розмові людині неможливо [18]. У маніпулятивній стратегії позитиву ж ця відмінність нейтралізується: як комплімент, так і похвала та схвалення тут потребують присутності адресата. Проте в цій стратегії будуть представлені не тільки компліментарні висловлювання з прямим адресатом – комунікантом, якому безпосередньо адресується висловлювання, а й мовленнєві одиниці, сказані третій особі про присутнього – опосередкованого адресата, у впливі на якого відпочатку зацікавлений мовець.

Є.С. Петеліна у своїй дисертаційній роботі розглядає похвалу як широке поняття, що включає і самопохвалу, й похвалу об'єкта, що не є адресатом висловлювання [14]. У маніпулятивній стратегії позитиву, звичайно, згадані різновиди похвали не розглядатимуться, оскільки не набуватимуть маніпулятивного потенціалу.

Компліменти, похвали і схвалення, ужиті з метою здійснення маніпулятивного впливу, не є самоцінними: вони слугують зміні поведінки адресата на користь суб'єкта впливу, тому є інструментальними. Їм протиставляються етикетні компліментарні висловлювання – мовленнєві одиниці, вжиті з метою підтримання "неантагоністичних відносин між комунікантами, найважливішою умовою чого є дотримання правил поведінки, приписуваних етикетом" [18: 10-11]. Етикетні компліментарні висловлювання є чітко закріпленими за певними видами стандартних ситуацій. Основною їх відмінністю від інструментальних є обов'язковість уживання за правилами етикету. Так, етикетними поставатимуть ситуативно зумовлені компліменти, похвали і схвалення, що вживаються мовцем, котрий знає про їх бажаність для

співрозмовника, невиконання очікувань якого може спричинити негативні для подальших відносин наслідки. Якщо ж компліментарне висловлювання здійснюється з ініціативи мовця з метою зміни поведінки співрозмовника і не є обов'язковим за правилами етикету, – воно не етикетне, а інструментальне.

Комплімент, на думку Є.С. Петеліної, є актом вираження лестощів, засобом завоювання довіри об'єкта з метою особистої вигоди [14]. Із авторською позицією не можна повністю погодитись, оскільки комплімент не завжди передбачає одержання особистої вигоди. Так, Л.О. Кокойло справедливо зазначає, що компліментарні висловлювання можуть передавати не тільки псевдопозитивну оцінку, а й завищену позитивну оцінку адресата. Такі нещирі висловлювання є етикетними і мають назву "ввічливих лестощів" [17: 141]. І, відповідно, в маніпулятивній стратегії позитиву вони не розглядатимуться.

Компліменти, похвали та схвалення, ужиті з маніпулятивною метою, не можна однозначно трактувати як нещирі, оскільки серед них є висловлювання, які містять заслужену позитивну оцінку. Основний критерій для їх розгляду крізь призму стратегії позитиву – спрямованість на одержання користі, причому не завжди вираженої матеріально.

Таким чином, перспективним є дослідження місця етикетних й етикетно-інструментальних компліментарних висловлювань у маніпулятивній стратегії позитиву та визначення ознак, за якими комплімент, похвалу і схвалення можна розглядати як ужиті з метою маніпуляції, а мовленнєві засоби, що обираються мовцем при реалізації стратегії позитиву, – як маніпулятивні.

За ініціативою комуніканта компліментарні висловлювання поділяють на ініціативні та респонсивні. Ініціативними називають ті висловлювання, які мовець виголошує з власної ініціативи. Респонсивні становлять реакцію на запит адресата чи його поведінку. Якщо висловлювання першого типу є неочікуваними для адресата, то висловлювання другого типу є прогнозованими і навіть бажаними для нього.

Більшість компліментарних висловлювань у маніпулятивній стратегії позитиву є ініціативними й непрогнозованими для адресата, що пояснюється їх

метою, адже маніпулятивний вплив є різновидом прихованого впливу. Однак у певних випадках компліменти-реакції на самопохвалу адресата можуть бути і маніпулятивними, адже стратегія позитиву передбачає демонстрацію згоди й підтакування, відтак теж діє, певною мірою, в межах солідаризації та етикетизації спілкування. Такі компліментарні висловлювання слід віднести скоріше до етикетних, ніж до інструментальних. Прямо спонукати мовця до похвали на свою адресу може або комунікант більш високого соціального статусу, або той, що знаходиться з ним у близьких відносинах, найчастіше особа жіночої статі [17: 138], і не відповісти на очікування адресата в такій ситуації означає передусім порушити правила етикету, бути неввічливим.

Комплімент, похвала, схвалення в маніпулятивній стратегії позитиву слугують маскуванню істинних намірів мовця. Важливим у її реалізації є питання місцезоташування компліментарного висловлення в маніпулятивному дискурсі. Компліменту й похвалі притаманна, скоріше за все, препозитивна позиція щодо іншої інформації, передаваної мовцем слухачу. Ті випадки, коли мовець робить комплімент співрозмовнику чи хвалить його за щось після власне прохання або іншої, нейтральної, інформації, радше свідчать про відсутність маніпулятивного впливу та щирість добрих намірів мовця. Етикетно-інструментальні компліменти, вочевидь, будуть серед тих мовних засобів, що відкривають мовленнєвий контакт, а схвалення – серед тих, що підтримують. Відтак постає завдання – з'ясувати роль позиції компліменту, похвали, схвалення щодо іншої інформації, передаваної мовцем із метою здійснення маніпулятивного впливу.

Компліментарні висловлювання можуть супроводжуватися тактиками "применшення себе" і "ставлення себе у "слабку позицію"". Ці тактики передбачають використання аргументів для попередження можливого викриття намірів мовця, пом'якшення ситуації в разі комунікативної невдачі й підкреслення щирості мовця. Застрахуватися від можливої комунікативної невдачі мовець може за допомогою демонстрації своєї обізнаності про межі застосування тактик стратегії позитиву та виправдань, наприклад: *Може, це*

нескромно з мого боку, але я наслідуюсь сказати вам про те, що ви виглядаєте сьогодні просто неперевершено! (з усного мовлення).

Маніпулятивного потенціалу компліменти, похвали і схвалення набувають не лише завдяки наявності в їх структурі аргументів та виправдань, а й звертань, займенникових форми ТИ-ВИ-МИ, що потребує ґрунтовної лінгвістичної розвідки.

Тривалий час у лінгвістиці побутувала думка про те, що впливовість тексту залежить від його ясності та логічності. Не заперечуючи цього, можна з впевненістю сказати про більшу залежність впливовості тексту від інших факторів, серед яких конфігурація статусів комунікантів, їх вік, стать, ступінь знайомства, цілі комунікативного акту. Останні можна умовно поділити на довгострокові (наприклад, установлення дружних довірливих взаємин із перспективою використання слухача у своїх цілях) та короткострокові – чітко визначені й швидко реалізовані (наприклад, виконання конкретної дії, прохання). Від характеру цілей залежатиме вибір тих чи інших мовних форм у компліментах, похвалах і схваленнях, ужитих із маніпулятивною метою. Тому актуальним є також виявлення зв'язку між формально-семантичними особливостями, вживанням компліментарних висловлювань та такими екстралінгвальними факторами, як соціальний статус і соціальні ролі комунікантів, їх стать, вік тощо.

Отже, комплімент, похвала, схвалення є такими мовленнєвими жанрами, що мають здатність набувати маніпулятивного потенціалу та слугувати здійсненню мовленнєвого впливу в межах маніпулятивної стратегії позитиву. Дослідження їх формальних, семантичних і прагматичних особливостей становить перспективу для подальших лінгвістичних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тарасов Е.Ф. Речевое воздействие: достижения и перспективы исследования // Язык как средство идеологического воздействия. – М.: ИНИОН, 1983. – С. 76-95.
2. Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – 240 с.
3. Мохамад И. Семантико-прагматические аспекты средств и методов языкового воздействия: Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Краснодар, 1997.
4. Різун В.В., Непийвода Н.Ф., Корнєєв В.М. Лінгвістика впливу: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – 148 с.
5. Пінчук О.Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О.Ф. Пінчук, П.І. Червяк. – К.: Вид. центр "Просвіта", 2005. – 152 с.
6. Мегентесов С.А., Мохамад И. Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции. – Краснодар: Изд-во Кубан. университета, 1997. – 111 с.
7. Денисюк Е.В. Манипулятивное речевое воздействие: коммуникативно-прагматический аспект: Дис. ...канд филол. наук: 10.02.01. – Екатеринбург, 2003. – 200 с.
8. Нефедова Л.А. Лексические средства манипулятивного воздействия в повседневном общении (на материале современного немецкого языка): Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1997. – 17 с.
9. Мажар Е.Н. Аффективно-манипулятивный компонент ораторской речи: (на матер. англ. яз.): Дис. канд. филол. наук. 10.02.04. – Москва, 2005. – 177 с.
10. Емельянова Н.А. Лингвистическое выражение функции воздействия в риторически организованном дискурсе: На материале английского языка: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – Москва, 2006. – 153 с.
11. Веретенкина Л.Ю. Языковое выражение межличностных манипуляций в драматургии А.Н.Островского: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. – Пенза, 2004. – 216 с.
12. Дьячкова И.Г. Высказывания-похвалы и высказывания-порицания как речевые жанры в современном русском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Омск, 2000. – 139 с.

13. Колегаева А.В. Специфика интерактивного единства "комплимент – реакция" в английском языке: На материале худож. произведений и кинофильмов: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – Иркутск, 2004. – 16 с.
14. Петелина Е.С. Средства выражения и контексты функционирования высказывания похвалы и лести в английском языке: Дис. ...канд. филол. наук. – Пятигорск, 1988. – 197 с.
15. Скалянчук С.С. Средства реализации вежливости в современном английском языке: Дис...канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1995. – 162 с.
17. Кокойло Л.А. Комплиментарные высказывания в современной английском языке: (структура, семантика, употребление): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевский гос. лингвистический ун-т. – К., 1995. – 207 с.
18. Мищенко В.Я. Комплимент в речевом поведении представителей англоязычных (британской и американской) культур: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразина. – Х., 1999. – 201 с.
19. Ключко Л.И. Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Сумский гос. педагогический ун-т им. А.С.Макаренко. – Сумы, 2003. – 193 с.
20. Столярова М. О. Етикет у віртуальній англомовній комунікації (на матеріалі чатлайнових сесій): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 209 с.